

Л.В. Корінна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
(Житомирський державний університет)

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті на основі історико-педагогічних джерел простежено розвиток громадянських цінностей.

Аналіз історико-філософських джерел свідчить, що теоретико-методологічні основи громадянського виховання беруть свій початок у давніх античних культурах. Провідні цінності громадянського суспільства склалися під впливом гуманістичних ідей передових мислителів різних епох: Сократа, Платона, Аристотеля, Франсуа Рабле, Томмазо Кампанелли, Мішеля Монтеня, Яна Амоса Коменського. Їх розвиток на національному ґрунті плекали Мелетій Смотрицький, Феофан Прокопович, Іван Вишенський, Григорій Сковорода [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Тому завданням пропонованої статті є ретроспективний аналіз провідних ідей громадянськості у класиків педагогіки та її формування у підростаючого покоління.

Ідея розвитку та виховання громадянських цінностей сягає часів античної філософії, передусім Платона та Аристотеля [4]. Так, Платон у своїй фундаментальній праці "Держава" як основу формування громадянськості вважав її прагнення стати досконалим громадянином. Пізніше у творах античних філософів (та й філософів-педагогів феодального періоду, як, наприклад, Ян Амос Коменський) ідея досконалості містила в собі певні риси громадянськості чи громадянських цінностей. Розроблений же Платоном принцип гармонійного розвитку людини та гармонії як всезагального закону розвитку природи цілком відповідав тогочасному уявленню про необхідні громадянські риси вільного громадянина. Таким чином, античність сформувала свою власну модель наявності громадянських цінностей, яка ґрунтувалася на становій належності та правовому статусі, але ще не була моделлю формування вказаних цінностей, оскільки лише описувала характерні риси громадянина античної держави. Крім того, об'єктом дії такої моделі міг бути, власне, лише вільний громадянин, оскільки від людини-раба, позбавленого соціально-правових гарантій, не варто було очікувати громадянських виявів, хіба що антагонізму щодо соціуму, який його поневолив. Однак найголовнішим є те, що Платон уперше надав проблемі громадянських цінностей певного наукового оформлення, незважаючи на відсутність у той час будь-якого науково-категорійного апарату досліджуваної нами проблеми. На думку Платона, політичне та громадянське виховання буде ефективним лише у тому випадку, якщо дитину поставити в такі умови, за яких вона наблизиться до розуміння загальнодержавних інтересів, відвернеться від вузькоєгоїстичних цілей.

З іншого боку, Плуларх наголошував, що "спартанці вважали себе не такими, що належали самі собі, а державі" [7]. Бесіди з державними чиновниками, заучування напам'ять моралізаторських та патріотичних поезій були основними методами громадянського виховання. До того ж обов'язковою умовою була категорична заборона виховуватися за кордоном.

Узагальнений досвід існуючої практики виховання ми знаходимо у працях давньогрецьких філософів. Так, Сократ, вважав що виховання громадянина має ґрунтуватися на таких педагогічних принципах: відмова від примусу і насилля, визнання переконання найбільш дієвим виховним засобом.

У працях Демокрита велика увага приділяється ролі моральних переконань у вихованні громадянина. Він вважав, що людина має схилитися до певних учинків внутрішнім потягом і словесним переконанням, а не законом і силою. Тільки це зможе утримати її від здійснення злочину [7].

За часів античності виникли суперечності між розумінням формування особистості й формування громадянина; більше того, розглянутий вище підхід до визначеної проблеми Платоном пізніше став основою принципових розбіжностей між моделями громадянського та вільного виховання.

Так, уже в філософській концепції кініків знаходимо своєрідне тлумачення свободи і волі людини, передусім у її діях щодо оточуючого світу. Кініки (обґрунтував цю теорію Антісфен) не обмежували свободу людини її належністю до певного типу суспільства і вважали її вільною апріорно, беззастережно. Безумовно, науково-теоретична концепція кініків стала протестом проти квазідемократичності античного суспільства, громадянськості для певної кількості людей, які повинні були її уособлювати. Тому кініки звернулися до проблеми внутрішнього світу особистості, поклавши в основу її життєдіяльності зневажання суспільних норм та соціальних інститутів держави як ворожого для розвитку особистості феномена. Космополітизм як антигромадянська цінність та наукова категорія з'явилася, власне, під впливом теоретичної концепції кініків.

Деякі елементи наукового обґрунтування проблеми формування громадянських цінностей можна виявити в роботах ортодоксальних християнських філософів, наприклад, Августина Блаженного. Структуруючи соціальний простір на основі двоєдності світу людей та світу ідей, він відводив першим досить обмежену громадянську роль, оскільки світ ідей панував над людським світом, а, отже, сама ідея громадянського виховання і формування громадянських цінностей виявлялася безглуздою, бо була абсолютно кінечною за своєю тривалістю і закінчувалася у Царстві Божому без державних кордонів та різниці соціально-політичних систем. Варто зауважити, що Августин Блаженний найбільш гостро поставив саме питання про суперечність між формуванням цінностей громадянських та християнських; пізніші наукові розробки можна вважати результатом спроб примирення цих двох глобальних аксіологічних моделей [7; 8]

Епоха Відродження спричинилася до оновлення теорії вільного виховання і досягла свого максимізованого вияву в науковому доробку Ж.-Ж. Руссо. Виховання нової людини-громадянина поза соціумом він вважав незаперечною умовою успіху у формуванні громадянських цінностей, не обтяжених фальшивими умовностями

наявного суспільства. Ж.-Ж. Руссо своєрідно окреслив сутність громадянських цінностей, поєднавши їх з моральними цінностями особистості. Він наголошував, що добрий громадянин має бути високоморальним, а високоморальна людина не може бути несвідомим громадянином. Формування нової категорії громадян педагог тлумачив дещо натуралістично, пропонуючи відокремити дитину від соціального середовища і віддати процес її виховання на розсуд природи як універсального вихователя.

Особливе місце проблема виховання громадянських цінностей займає у науковій теорії П.А. Гольбаха. Він чи не вперше поставив питання про значущість громадянських цінностей передусім для самої особистості, а не лише для суспільства. Таким чином, проблема перейшла в особистісну площину як чинник розвитку дитини. У своїй теорії виховання громадянськості П.А. Гольбах спирався на антагонізм двох згаданих вище античних концепцій. Тому він прагнув використати науковий доробок філософії античності щодо громадянського виховання. На його думку, саме громадянські цінності дають можливість розширити свободу особистості за рахунок усвідомлення виконаного морального обов'язку щодо своєї держави, батьківщини. А оскільки кожна людина мусить належати до певного соціального прошарку, то вищою громадянською цінністю філософ вважав адекватне виконання своїх громадянських обов'язків у цій ієрархії [7].

Англійський філософ і психолог Т. Гоббс вважав суспільство живим організмом, який створила людина для свого захисту і миру. Тому громадянські цінності є зв'язною ланкою між живим організмом людини і живим організмом суспільства; вони визначають, наскільки останній реалізує призначені йому функції [9: 146].

Проблема формування громадських цінностей в особистості, яка розвивається, досягла свого оптимального наукового окреслення у діалектичній філософії Г. Гегеля. Він підкреслював, що "... необхідно надати моральній людині, крім її власної мети, ще й загальну діяльність". Такою загальною діяльністю, на думку Гегеля, і мала стати реалізація своїх громадянських цінностей у щоденному соціальному житті. Філософ прагнув вивести поняття особистісного розвитку за межі вузького приватно-сімейного життя дитини, надати процесові соціалізації дитини чіткого громадянського забарвлення. Відчуження дитини від життя оточуючого середовища, від його законів, як це пропонував Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель характеризував як марну і небезпечну справу. З іншого боку, привілей формувати громадянські цінності у теорії Гегеля належить лише суспільству, яке може продукувати високу духовність; в іншому випадку "втеча від суспільства" може стати єдиним виходом з метою збереження здорових тенденцій формування громадянина соціально здорового суспільства [10].

Середина XVI століття характеризується визначальним впливом таких соціокультурних процесів, як Гуманізм, Реформація, пізніше Просвітництво. Педагогічні теорії Заходу стали просуватися в напрямку уособлення від релігійно-морального наповнення проблеми формування громадянських цінностей і створення правового та соціально-політичного аспектів системи громадянських цінностей.

В Україні (власне, на території Російської імперії) поняття "громадянин", "громадянський" стали означати нову особистісну якість з середини XIX століття. Сутність цієї якості мала зводитися до того, що "громадянин" у своїй поведінці мав керуватися не лише правилами громадської пристойності та законослухняності, але й мусив наслідувати певний моральний ідеал – ідеал особистості, наділеної громадянськими цінностями. Тому аналіз еволюції самих понять "громадянин", "громадянськість", "громадянський" дає можливість уникнути спрощення та підміни сутностей категорій, які в різні часи наповнювалися різною сутністю [11].

Західноєвропейська педагогіка минулого прагнула не лише виявити сутність поняття виховного ідеалу, але й певним чином класифікувати поняття про ідеал з урахуванням наявності системи громадянських цінностей. Притаманні їй концепції громадянських ідеалів можна окреслити наступним чином.

1. *Соціальний утилітаризм* – підкорення особистості дитини цілям та інтересам суспільства і держави (Платон, Аристотель, А. Блаженний, Н. Макіавеллі).

2. *Утилістичний едмонізм* – ведення дитини до її індивідуального щастя, повноти особистісної життєдіяльності; найхарактерніший для педагогіки Г. Спенсера.

3. *Теорія вільної діяльності духу* – розвиток особистісної громадянської самостійності, відмова від механічної системи громадянського виховання (Й.Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Г. Фіхте та інші).

4. *Теорія "послуху"* ґрунтується на тому, що громадянське виховання є вихованням підкорення, оскільки лише обрані можуть керувати людьми, інші мають підкорятися (характерно для "Домостроя" у Росії, а також для східної системи виховання – Японія, Китай тощо).

5. *Теорія гармонійного громадянського розвитку* ґрунтується на "теорії свободи духу", яка отримала своє начало ще в період античності, а потім концептуально розвинулася у педагогічних теоріях Заходу та Сполучених Штатів Америки (Дж. Дьюї, А. Адлер, Л. Кольберг та ін.) [7: 11].

Ідеологом теорії "громадянського виховання" у Західній Європі початку XX століття цілком закономірно вважають *Георга Кершенштейнера*. Його "трудова школа" мала стати знаряддям формування у молоді громадянських цінностей, що ґрунтувалися б на розумінні і підтримці цілей держави. Вихованці його школи мали поважати закони держави і з вдячністю служити їй. Г. Кершенштейнер при цьому наслідував традиції класичної німецької педагогіки, але максимізував громадянську складову системи виховання, визначив формування громадянськості одним з основних завдань школи [12: 80-97].

З концептуальними положеннями педагогіки Г. Кершенштейнера перекликається науково-педагогічна теорія Дж. Дьюї; яка, характеризується (в контексті нашого дослідження) прагматичністю підходу до поєднання морального і громадянського виховання. Школа, на думку педагога, є своєрідним "суспільством у мініатюрі", а її основним завданням є сприяння громадянському успіхові учня. Саме в школі формуються лідери, соціальна еліта, покликана розвивати і зберігати громадянські почуття своїх співгромадян [8: 128-132].

Безумовно, зарубіжний досвід наукового обґрунтування проблеми громадянських цінностей може слугувати історико-педагогічним підґрунтям сучасної концепції громадянського виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 212 с.
2. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – К: Либідь, 1999. – 484 с.
3. Історія педагогіки / За ред. М.В. Левківського, О.А. Дубасенюк. – Житомир: ЖДПУ, 1999. – 336 с.
4. Платон. Диалоги // Философское наследие. – М., 1986.
5. Платон. Собрание сочинений. – В 4 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – 860 с.
6. Современная западная философия: Словарь / Сост. Малахов В.С., Филатов В.П. – М: Политиздат, 1991. – 414 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Гл.ред. Л.Ф. Ильичев, Н.Ф. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. История социальной педагогики / Под ред. Галагузовой В.А. – М: Владос, 2002. – 547 с.
9. Гоббс Т. Левиафан. – М, 1936. – 212 с.
10. Гармаев А.Ц. Этапы нравственного становления ребенка. – М.: Центр межнационального и сравнительного образования, 1991. – 145 с.
11. Гегель Г.В. Сочинения: В 9 т. – М, 1967. – Т. 7. – 218 с.
12. Кершенштейнер Г. Основные вопросы школьной организации. – Пг, 1920. – 112 с.
13. Фрейман Г.О. Формирование представлений об общественных ценностях у подростков средствами искусства: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Луганськ: Луганский государственный педагогический университет им. Т.Г. Шевченко, 1997. – 288 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.11.2005 р.

Коренная Л.В. Историко-педагогическая проблема формирования гражданских ценностей старшеклассников.

В статье на основании историко-педагогических источников прослеживается развитие гражданских ценностей.

Korinna L.V. The Historical and Pedagogical Problem of Civil Values Formation among Senior Students.

Based on the historical and pedagogical sources, this article deals with the development of civil values.